

Evangelikus Hittudományi Egyetem Doktori Iskola
Gyakorlati Teológiai Tanszék

**A gazdasági globalizáció főbb társadalmi hatásai és a
keresztény egyházak felelőssége**

Doktori értekezés tézisei

Gömböcz Elvira

Témavezető:

Dr. Szabó Lajos, tanszékvezető egyetemi tanár és
Dr. Wildmann János egyetemi docens

Budapest, 2010

Előzmények, a doktori értekezés helye a kutatásban

A globalizáció az utóbbi évtizedekben „sztárfogalom” vált. A témával foglalkozó publikációk óriási mennyiségben láttak napvilágot. Egyházi szervezetek, lényegében a kezdetektől, az 1970-es évek óta foglalkoznak a globális kérdésekkel. Mind a római katolikus társadalmi tanítás, mind pedig nemzetközi egyházi szervezetek évtizedek óta vizsgálják a társadalmi igazságosság lehetőségeit, valamint a keresztény egyházak cselekvési irányait a globalizáció hatásaival kapcsolatban. Hazánkban azonban a keresztény egyházak felelőssége szempontjából ez ideig kevés tanulmány vizsgálta a globalizáció hatásait.

Magyarországon egyelőre inkább csak a teremtésvédelmi, környezeti témák kaptak figyelmet a történelmi egyházak körében. Ennek egyik legfrissebb megnyilvánulása a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele *Felelősségünk a teremtett világért* címmel. A Magyarországi Evangélikus Egyház Déli Egyházkerülete szintén 2008-ban jelentette meg *A teremtés ünnepe* című kötetét, amelyben tanulmányok, képek, és liturgikus szövegek találhatók. Öröndetes az egyre fokozódó figyelem ezen a területen.

Az utóbbi néhány évben a gazdaság és a gazdasági globalizáció témája is megjelent egyházi konferenciákon, valamint publikációkban. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia megbízásából 2007-ben jelent meg magyarul *Az egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. A kompendium jelentős terjedelemben foglalkozik a gazdaság és a gazdasági globalizáció kérdéskörével.

Hazai egyházi konferenciák témái között az utóbbi egy-két évben előfordultak gazdasági témák, a globalizáció ugyanakkor többnyire korlátozottan került elő. Fontos továbbá megemlíteni a Luther Kiadó és Védegylet közös kiadásában az *Alternatív globalizáció a népekért és a földért* című Egyházak Világtanácsa dokumentum magyarországi megjelenését. Szükség van arra, hogy a jövőben ezek a témák jelentőségüknek megfelelően hangsúlyt kapjanak a hazai egyházi életben is.

Célkitűzések

Dolgozatomban a gazdasági globalizáció társadalmi hatásai közül a gazdasági szempontból legfontosabbat, a jövedelmi egyenlőtlenségek kérdését állítom középpontba a keresztény egyházak felelősségének szemszögéből. A dolgozat két részből áll. Az első rész elméleti és *interdiszciplináris* jellegű, amely a teológia, a közgazdaságtan és a szociológia tudományokat egyaránt felhasználja. A második rész *empirikus* kutatásomat mutatja be, és annak eredményeit ismerteti. Mivel a témában Magyarországon empirikus kutatást még nem készült, ezért munkámnak ez a része feltáró jellegű kutatás (pilot study).

Módszerek

A dolgozat *első része* elméleti megközelítésben vizsgálja meg a globalizáció fogalmának alapvető tartalmi vonatkozásait, a jövedelmi egyenlőtlenségek nemzetközi és magyarországi adatait, a globalizációkritikus mozgalmak jellemzőit, valamint a keresztény hit, egyház és a gazdasági globalizáció összefüggéseit. A bevezetést követően a *második fejezet* főként Anthony Giddens szociológiai kutatásaira támaszkodva vizsgálja meg a

globalizáció tartalmát és a róla folyó diskurzus álláspontjait, majd meghatározza a globalizáció fogalmát. A *harmadik fejezet* a globális jövedelmi egyenlőtlenségeket, mint a gazdasági globalizáció legfőbb társadalmi hatását vizsgálja főként makroökonómiai és szociológiai kutatások, tanulmányok feldolgozásával. A jövedelmi egyenlőtlenségek magyarországi és nemzetközi adatait és tendenciáit egyaránt tárgyalja. A *negyedik fejezet* a gazdasági globalizáció negatív hatásainak kiküszöbölése és enyhítése érdekében létrejött globalizációkritikus mozgalmak kialakulását mutatja be. A szervezetek honlapjainak, valamint szakmai tanulmányoknak az elemzésével a fejezet célkitűzése az, hogy a mozgalmak fő tevékenységi irányait áttekintse, és burjánzó sokféleségüket csoportokba rendezze. Pápai enciklikák és protestáns egyházi szervezetek egyaránt buzdítják az egyházakat a civil szervezetekkel és mozgalmakkal való együttműködésre, ezért fontosnak tartom e szervezetek és mozgalmak színes világában való eligazodást. Az *ötödik fejezet* középpontjában a keresztény hit, egyház és a gazdasági globalizáció összefüggései állnak. Ez a fejezet a biblikus, a teológiai és a gazdaságtudományi megközelítést együtt alkalmazva arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi köze a globális gazdaságnak a keresztény üzenethez. Bemutatja a katolikus társadalmi tanítás, valamint az Egyházak Világtanácsa (EVT) AGAPE PWE (Alternative Globalization Addressing Peoples and Earth, Linking Poverty, Wealth and Ecology) programjának gazdasági globalizációra vonatkozó útkeresését és eredményeit, valamint a gyülekezeti közösségek és a keresztény egyházak felértékelődött szerepét.

A dolgozat *második része* kvantitatív, empirikus kutatásom eredményeit ismerteti. A kutatás célja annak felderítése volt, hogy a magyarországi történelmi egyházakhoz tartozó hívek hogyan viszonyulnak a globális problémákhoz, ezen belül pedig elsősorban a szélsőséges jövedelmi egyenlőtlenségek kérdéséhez, valamint hogyan látják ezzel kapcsolatban az egyház szerepét, és lehetséges tevékenységi irányait. Hogyan tud reagálni az egyház a globális problémákra? Milyen feladatai lehetnek a gazdasági globalizáció kihívásaival kapcsolatban a magyarországi egyházaknak? A vallási meggyőződés és az egyházak jövedelmi egyenlőtlenségekkel és gazdasági kérdésekkel kapcsolatos összefüggéseit Magyarországon más kutatások eddig még nem vizsgálták empirikus módon, ezért kutatásom *feltáró jellegű*.

A kutatás első szakaszában mélyinterjúkat készítettem és elemeztem. A kutatás második szakaszában pedig egy 18 kérdést és 12 háttérváltozót tartalmazó kérdőíves felmérést végeztem mintegy 1000 fő részvételével. A kitöltők kiválasztása hólabda módszerrel történt. A kitöltések többsége az interneten keresztül bonyolódott le, a „kerdoivem.hu” online kérdőív kitöltő program segítségével. Azzal a céllal, hogy ne csupán az internetet használók közül származzanak a válaszok, papír kérdőíveket is készítettem. Ezeket evangélikus, református és katolikus gyülekezetekben, valamint szeretetotthonokban töltötték ki az egyháztagok. A kérdőívek kitöltése 2010. április 20. és 2010. június 30. közötti időszakban történt.

A kérdőívvel begyűjtött adatok feldolgozásához az esetek többségében leíró statisztikát használtam. Első lépésként gyakoriságeloszlásokat vizsgáltam, majd pedig keresztábrák segítségével kerestem a választ arra, hogy az adott válaszok kiktől, mely háttérváltozók szerint definiált csoportoktól származnak. Például van-e jellemző eltérés a válaszok között felekezetek szerint, vagy valláserősség szerint, stb. Két esetben az elemzéshez többváltozós modellt használtam: faktorelemzéssel vizsgáltam meg az adatok mögött rejlő struktúrákat.

A mélyinterjúk, valamint a kérdőívek szöveges, egyéb válaszainak elemzéséhez az adatok csoportosítását és ezek feldolgozását készítettem el.

Kutatási kérdőívem második kérdését a válaszlehetőségekkel együtt egy folyamatban lévő országos reprezentatív stratégiai alapkutatásból vettem át: *Jelentés a magyar kultúráról, Stratégiai alapkutatás, 2008–2010. MTA–MeH VI. 12. téma. Projektvezető: Antalóczy Tímea.*

Emberi magatartás és értékrend, 2008. Kutatásvezetők: Antalóczy Tímea – Füstös László – Hankiss Elemér. A kérdés átvételének célja az volt, hogy saját kutatási eredményeimet, tehát a történelmi egyházak tagjaira koncentrált kutatást, össze tudjam hasonlítani elemzés céljából a stratégiai alapkutatásban felvett országos reprezentatív mintával.

Az eredmények értékelésekor összehasonlítás céljából ezen kívül figyelembe vettem a TÁRKI „*A piacgazdaság normatív keretei*” című 2009-es kutatását, valamint szintén a TÁRKI által végzett (2009 március-április) *World Value Survey* ötödik hullámának magyarországi kutatását. Ezek a kutatások minden érdeklődő számára elérhetők a TÁRKI honlapján.

Kérdőíves kutatásom alapvetően 3 kérdéscsoportra épült fel. Az *első kérdéscsoport* (1-8. kérdések) azt vizsgálta, hogyan érzékelik a megkérdezettek a jövedelmi egyenlőtlenségek problémáját valamint a gazdasági globalizáció egyéb hatásait. Milyennek értékelik saját élethelyzetüket? Mekkora összegű jövedelmet tartanak szükségesnek a megélhetéshez (minimum, kényelmes, maximum)? Egyetért-e típusú kérdésekkel kerestem arra a választ, hogy mennyire érzékelik problémaként a megkérdezettek a jövedelmi különbségeket Magyarországon.

A *második kérdéscsoport* (9-15. kérdések) célja annak felderítése volt, hogy a hívők, illetve az egyházhoz nem tartozó kontrollcsoport hogyan értékeli az egyházak tevékenységét egyrészt a gazdasági témákkal és globalizációval kapcsolatban, másrészt pedig általában.

A *harmadik kérdéscsoport* (16-18. kérdések) azt vizsgálta, hogy mi a keresztény történelmi egyházak feladata a gazdasági globalizáció és a jövedelmi egyenlőtlenségek területén. Várnak-e valamilyenfajta fellépést az egyháztagok az egyházuktól, ha igen, akkor melyek ezek? Milyen együttműködési lehetőségeket látnak? Melyek azok a fórumok az egyházi és a gyülekezeti életben, ahol a gazdasággal és a globalizációval kapcsolatos kérdések előkerülhetnek.

Egy pluralista világban – írja Don Browning, a University of Chicago teológia professzora – a gyakorlati teológia elsődleges feladata, hogy a teológiai etikát és a társadalomtudományokat egyesítve az emberi életre vonatkozó, irányt mutató víziót fogalmazzon meg. Reményem, hogy dolgozatom ezen a területen hozhat előrelépést.

Eredmények

I. Az *első rész* eredményeként megállapíthatjuk, hogy

1. A globalizációt kutató különböző nézetekben megtalálható közös pont, hogy a globalizáció egyrészt *a nemzetek közötti kölcsönös függést*, másrészt pedig bizonyos *társadalmi és gazdasági változásokat* jelöl meg, pl. a gazdasági tevékenység transznacionális kiterjedése. A gazdasági *globalizáció pozitív és negatív hatásai egyenlőtlenül érvényesülnek*. Nem mindenki élvezi a pozitívumait, és a hátrányok is

messze nem egyformán sújtanak különböző embereket, csoportokat, országokat. Egyeseknek óriási lehetőségeket teremtett a globalizáció, másoknak pedig súlyos megélhetési nehézségekkel, a foglalkoztatási szerkezet átalakításából adódó és egyéb kihívásokkal kell megküzdenie.

2. Lényegét tekintve hasonló célokat fogalmaznak meg a szekuláris globalizációkritikus szervezetek, a katolikus társadalmi tanítás II. Vatikáni zsinat utáni szakasza és a protestáns és ortodox egyházakat összefogó EVT is. Ezek a célok *az ember méltóságának megőrzése, valamint az életet (az ember valódi szükségleteit és teljes kibontakozását) szolgáló gazdaság* érdekében megvalósuló cselekvés. A jelenleg főáramú gazdasági gondolkodásban is megfogalmazódnak pozitív távlati célok, azonban az eredmények nem igazolják vissza ennek megvalósulását. E felismerés következtében alternatív közgazdasági irányzatok és globalizációkritikus mozgalmak jöttek létre, amelyek kritikának vetik alá, és megpróbálják befolyásolni a főáramú gazdasági gondolkodást. Mind az egyházak, mind a szekuláris globalizációkritikus szervezetek egyetértenek abban, hogy az ember méltóságát és az életet szolgáló gazdasági rend megvalósulását a témával kapcsolatos tudatosság növelésével, tanulással, a szemléletformálás különféle módjaival és aktív cselekvéssel – személyes és közösségi szinten – lehet elérni. Ehhez felekezetek között és azon túlmenően is (civil szervezetek) *összefogás* szükséges. Az egyházak különleges kihívása és lehetősége abban nyilvánul meg, hogy a globális válságok mögött mélyen meghúzódó spirituális válságot felismerik és a *spirituális megújulás* lehetőségeit keresik. Ezáltal a világ világosságaként, a Föld sójaként és kovászként, tudnak jelen lenni a világban.
3. A *keresztény közösség, a gyülekezet szerepe* felértékelődik. A keresztény közösség, mint az egyház alapsejtje, képes tartalmas, lelki és spirituális otthont biztosítani az embernek. Ugyanakkor elindítója lehet egy szemléletváltásnak, amely a verseny, önmegvalósítás és individualizmus helyett az *empátiát és összetartozást* tudja erősíteni. A közösségek létrehozásával és ápolásával a keresztény egyházak hozzájárulnak a világ emberibbé tételéhez.

II. A *második rész* a magyarországi keresztény történelmi egyházak – katolikus, református és evangélikus – tagjainak körében végzett *empirikus kutatásom* eredményeit mutatja be.

4. Kutatásom *jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűd vizsgálatának eredményei* megegyeznek a jövedelmi egyenlőtlenséggel kapcsolatos hazai és nemzetközi reprezentatív kutatások eredményeivel. A megkérdezettek véleménye szerint a jövedelmi egyenlőtlenségek szintje Magyarországon túl magas, és elsősorban a kormánynak kell cselekedni ezek csökkentése érdekében.
- Az eredmények azt mutatják, hogy a megkérdezettek többsége (mintegy kétharmada) a vallást magánügynek tekinti, a keresztény hit és a gazdasági élet kérdéseit szétválasztja egymástól. Az egyházak tevékenységének, tanításának jelentős szemléletformáló hatása van elsősorban a vallásukat rendszeresen gyakorló hívekre. Azonban még az egyházi életben legintenzívebben résztvevő hívek közül is nagyon jelentős (mintegy 80%) azok aránya, akik nem ismerik egyházuk gazdasági, vagy társadalmi igazságosságra vonatkozó tanítását és tevékenységét.

- A hívek részéről jelentős igény fogalmazódik meg a vallásukat nem gyakorló egyháztagok megszólítására, valamint egy *nyitott, párbeszédet folytató és az aktuális témákat felvállaló* egyházi tevékenységre. Fontos kihívás az egyházak számára a jövőben, hogy a templomfalakon kívül is hatni tudjanak, és egyfajta kovász szerepét tudják betölteni a társadalomban. Ehhez meg kell találni a szemléletformálás lehetséges fórumait, ahol az egyházhoz nem, vagy csak nagyon lazán kötődő embereket el lehet érni számukra aktuális és érthető, befogadható üzenettel.
5. Az egyház tennivalójaként a válaszadók a legnagyobb arányban az *erkölcsi útmutatást* és a *karitatív tevékenységeket* jelölték meg. Ezek a területek azok, amelyeken az egyházhoz nem tartozók is a legtöbbet várják az egyháztól. Másik összefüggésben az *értérend megerősítése* és a *szemléletformálás* voltak a hangsúlyozott egyházi feladatok. Ugyanakkor a társadalmi igazságosság kérdésének napirenden tartása és a társadalom más szereplőivel folytatott dialógus is hangsúlyosan jelent meg. Az egyház prófétai szerepét a legkisebb arányban (1/3) tartották fontosnak a megkérdezettek.
 6. A mélyinterjúk eredményeként megállapíthatjuk, hogy a gazdasági globalizáció negatív hatásainak az enyhítése érdekében a keresztény történelmi egyházak sokféle módon tehetnek. A cselekvésnek három iránya fogalmazódott meg az interjúk során, amelyek *párhuzamosan* kell, hogy működjenek. Az egyik a *szemléletformálás, tanítás*, a másik a gyakorlatban megvalósuló *karitatív tevékenységek*, a harmadik pedig az *állam felé a szociális ellátórendszer és az igazságosabb jövedelem elosztás* érdekében való megszólalás. A szemléletformálás eszközei sokfélék lehetnek. Kiemelten fontos azonban az aktív médiajelenlét, valamint az hogy különböző fórumokon, előadásokon, publikációkban, konferenciákon, és gyülekezeti alkalmakon beszélünk a gazdasági globalizáció témájáról. A másik szint pedig a gyakorlatban megvalósuló karitatív cselekvése. Mindezeket átfogja az egyház alapvető küldetése az ige hirdetése, a szentségek ünneplése, és a közösség ápolása. *A mély spirituális élet*, a megélt lelkiség és az élő aktív közösség olyan erő, amely kifelé is sugárzó, a kívülállók számára vonzó erővel bír, ugyanakkor az egyén és a közösség társadalmi felelősségét is nyilvánvalóvá teszi.
 7. *A dolgozat első és második részének* – elméleti és empirikus kutatási eredményeinek – *összehasonlítása* alapján megállapíthatjuk, hogy *az egyháztagok gondolkodás és szemléletmódja nem követte* azt az elmozdulást, amely végbement mind a katolikus társadalmi tanítás történetében, mind pedig a protestáns és ortodox egyházakat összegyűjtő Egyházak Világtanácsa tevékenységében. Az egyházi tanításokban ugyanis hangsúlyeltolódás történt a *karitatív tevékenységek felől a társadalmi igazságosságért való nyilvános fellépés* irányába azért, hogy „a hit rendező ereje a társadalmi szférában is megvalósuljon” (Joseph Höffner). Ezért rendkívül fontos kihívás az egyház számára az, hogy hogyan tudja a társadalmi tanítást, és a gazdasági és társadalmi igazságosságra vonatkozó nemzetközi kezdeményezéseket a gyülekezetek, plébániák, egyházi közösségek és az egyén szintjére a megfelelő eszközökkel eljuttatni. Egyházi tanításaink (a katolikus enciklikák és a protestáns egyházak dokumentumai egyaránt) sok kincset tartalmaznak a gazdasági élet, és a gazdasági globalizáció mai kihívásaival kapcsolatban – lényegében – évtizedek óta. Tény azonban, hogy ezekből egyenlőre kevés valósult meg a gyakorlatban, és a gyülekezeti/parokiális szintre csak csekély mértékben jutottak el ezek a tanítások.

Ahhoz, hogy ez megtörténjen, lelkészek és papok, gyülekezeti munkások, hittantanárok, közvetítő munkájára is szükség van. Az ő munkájukat tudja segíteni egy, a gyakorlatban jól használható, könnyen feldolgozható, látványos, színes, felhasználóbarát módon megszerkesztett kézikönyv, vagy munkafüzet. Ilyen gyakorlati teológiai eszközök, úgy tűnik, szükségesek ahhoz, hogy az egyházak részéről megfogalmazódó „globalizációkritika” és a modern kihívásokra megfogalmazódó aktuális válaszkeresések, valamint az egységben látás (holisztikus szemlélet) az egyháztagokhoz is eljusson. Meggyőződésem, hogy az aktuális témák felvállalása és befogadható módon – és többféle fórumon – történő kommunikálása nem csak a hívő egyháztagokat, hanem a vallásukat nem gyakorló, vagy az egyházhoz nem tartozó emberek számára is megszólító lehet.

Köszönetnyilvánítás

Munkám elkészüléséhez sokak segítségével hozzájárult. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani elsőként *témavezetőimnek, dr. Szabó Lajosnak és dr. Wildmann Jánosnak*, hogy dolgozatom megírását folyamatosan segítették.

Empirikus kutatásom megtervezésében és lebonyolításában nyújtott módszertani, szakmai tanácsokért és konzultációkért *dr. Füstös Lászlónak*.

Felbecsülhetetlen értékű segítséget jelentett empirikus kutatási eredményeim feldolgozásának időszakában *Szél Bernadett* segítségével az SPSS használatában és a statisztikai elemzésekben.

A kérdőívek végső formájához nyújtott szakmai tanácsaiért és ötleteiért köszönet illeti *Földvári Mónikát*.

Hálás vagyok az Osztrák Evangélikus Egyháznak, a Magyarországi Evangélikus Egyház Külügyi Osztályának, és az Evangélikus Hittudományi Egyetemnek, amiért lehetővé tették számomra, hogy három hónapos kutatási ösztöndíj keretében a bécsi egyetemen dolgozzak disszertációm.

Köszönetet mondok mindazoknak, *akik vállalták, hogy mélyinterjú* keretében elmondják véleményüket, valamint *mindazoknak, akik kérdőívem kitöltésével* hozzájárultak kutatásom megvalósulásához. A papír kérdőívek gyülekezeti tagokhoz való eljuttatásában és összegyűjtésében nagyon nagy segítséget nyújtott: *Kiss Zsuzsanna, Galambos Ádám, Enghy Sándor, Bozórady András, Czöndör István, Csorba Tamás, Gimesi Zsuzsanna*.

A doktori értekezés témájához kapcsolódó publikációk

Könyv

Gömböcz Elvira (szerk.): *Alternatív globalizáció a népekért és a földért. AGAPE*. Luther Kiadó-Védegylet. Budapest. 2008. (Eszmecsere sorozatban)

Könyv fejezet

Gömböcz Elvira: *A felszabadítás-teológia jelensége és jelentősége*. In.: Ablaknyitás. Szerk.: Szabó Lajos. Luther Kiadó. 2004. 336-354. oldal

Folyóiratcikk

Gömböcz Elvira: *Kelj fel és egyél – Prédikáció a 31. Német Evangélikus Egyházi Napok záróistentiszteletén* (1Kir 19,1-13/a) Köln, 2007. június 10. – Lelkipásztor. 2007/11-12. 433-436. oldal

Gömböcz Elvira: *Jegyzetek az Egyházak Világtanácsa AGAPE dokumentumáról*. Egyházforum 2008/1-2, 24-26. oldal

Gömböcz Elvira: *Az AGAPE folyamat. Egy hatékony válasz a globalizációra – az Egyházak Világtanácsa tevékenységében*. Credo. 2009/1-2. 35-54. oldal

Fordítás

Nyilatkozat a környezeti igazságosságról és az ökológiai adósságról. EVT nyilatkozat 2009. szeptember 2.

<http://www.vedegylet.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=1102> és
<http://www.evangelikus.hu/teologia/evt-nyilatkozat-a-koernyezeti-igazsagossagrol-es-az-oekologiai-adossagrol> (2010. 08. 25.)

Hetilap

Népfőiskola és gyülekezet. Evangélikus Élet. 2008. július 13. – 4.p.

Szembenézni a globalizációval. Evangélikus Élet 2008. november 9. – 4.p.

Dies Academicus. Ültessünk-e almát? Felelősségünk a jövőért. Evangélikus Élet. 2009. április 5.

– 1. és 5.p.

Szegénység, gazdagság és ökológiai krízis. Szubjektív beszámoló az Egyházak Világtanácsa AGAPE konferenciájáról 2009. december 13. – 7.p.

Meglepetések és tanulságok (a müncheni Kirchentagról) 2010. június 6. - 9. p

Korlátlan lehetőségek vannak minden emberben Evangélikus élet 2010. aug.1. – 5.p.

Internet

Szegénység, gazdagság és ökológiai krízis összefüggései. Evangelikus.hu/teologia
<http://www.evangelikus.hu/teologia/szegenyseg-gazdagsag-es-oekologiai-krizis-oesszefuggesei-2013-beszamolo-az-egyhaziak-vilagtanacsa-azsiai-agape-konferenciarajol-2013-kepekkel> (2010. 08. 25.)